

Kyrkans roll i brandskyddet och kyrkobränder i Värmland

Ur Magnus Erikssons landslag ca 1350

§ 3. Brinner kyrka i by, böte man för henne tre marker. Präst och klockare skola svara för sin utburna eld lika som bonde, vare sig den kommer lös från kyrkan eller från deras gårdar

Socknens bönder var skyldiga att bygga och underhålla kyrka och var därför målsägande, om kyrkan led skada genom någons förvållande. De 3 marker, som skulle bötas av den som vållade, att kyrkan brann i by, skulle sålunda uppbäras av bönderna i socknen.

§ 2. Brinna människor inne på grund av vårdslöshet, skall bötas för var och en av dem nio marker. Brinner någon av våda, skall bötas för honom tre marker. Brinner kyrka av eld genom vårdslöshet, böte den som släppte elden lös fyrtio marker till detta kyrkobygge. Brinner den av våda, böte han tjugo marker till kyrkobygget och fullgöre vådaed, så som sagt är. Och envar skall svara för eld, som kommer lös såväl från ärilshus och från lada som från andra hus.

Västgötalagen ca 1280

Brinner kyrka, då ska prästen böta tre marker. Prästen ska svara för framljusen och den för bakljusen, som tänder dem. Med framljus menas de ljus som var så ställda att prästen hade dem framför sig. Bakljusen tändes i regel av klockaren.

Vårdringning

I Magnus Eriksson stadslag (1357) stadgades om vårdringning från kyrkorna. Då skulle eldar och ljus släckas för natten. Vårdringning är tillkännagivande att vakthållningen för natten tar sin början. som signal till eld- och ljussläckning

Kyrkklockor för brandlarm, tornbevakning

I städerna användes kyrktornen för bevakning om nätterna. När brand upptäcktes klämtade vakten i klockorna. Klockorna användes även för att ge brandlarm i byar och mindre samhällen. I Kristinehamn drog man in tornväktarbefattningen 1906 (satt upp i rådhuset) och då slutade man med lurblåsningen varje timme – den gjordes så att man visste att vakten var vakten. I domkyrkotornet finns nattvaktens krypin kvar liksom lyktor och fanor som visade åt vilket håll han sett branden.

Östgötalagen ca 1290;

I kyrkobalken stadgas det böter för den som ringe i kyrkoklocka utan klockarens lov – utom i det fall man vill kalla på präst eller klockare eller att elden kommit lös, klämtar han då eller ringer vare han saklös”

Brandklämtning i kyrkorna förutsattes i bla Magnus Eriksson stadslag. Klämtning är en typ av klockringning när man med handen slår klockans kläpp mot klockan antingen mycket snabbt eller så långsamt att tonen hinner klinga ut.

Kyrkspruta

I många kyrkor förvarades handbrandsprutor (s.k. kyrkspruta) som kunde användas vid bränder i byar och samhällen. På en del platser var det regel att ungdomar skulle ”läska” sprutan efter gudstjänsten. Detta för att pumpkolven alltid skulle vara tät och fungera. Visnums kyrkspruta kallades till brand i Björneborgs bruk 1885. I Sunne fanns både nya och gamla kyrksprutan. 1787 fanns en domkyrkospruta i Karlstad. I Ölme kyrka finns fortfarande en äldre spruta i vapenhuset.

Kungörelser upplästes från predikstolen

Präster var den enda ”myndighetsperson” som kunde informera om kungens beslut och av ålder har myndigheternas kungörelser upplästs från predikstolarna. Det gällde Kungl. Maj:ts, landshövdingens, domkapitlets, kronofogdarnas och länsmännens kungörelser. Vissa skulle läsas upp årligen t.ex. om skogsbrand. Eftersom det var plikt att gå i kyrkan fick alla höra de nya lagarna. Men redan Karl XII (1682-1718) ville begränsa läsandet och förordnade, att kungörelserna skulle anslås på kyrkdörrarna i stället för att uppläsas. Men läsandet kom tillbaka.

Efterhand utvecklades tidningarna och uppläsningen blev mindre viktigt. Dessutom var det inte till samma nytta eftersom gudstjänsten inte längre var viktiga samlingsstillfällen. Prästerna menade också att det var betungande och störde den religiösa ceremonin.

I en del av de stadgor som finns på vår hemsida anges ”uppläses från predikstol”. Där finns 1875 års stadga angående eldfarliga oljor och vissa därmed jämförliga vätskor som var på 24 sidor. Man kan undra hur många som slumrade. Läsandet inskränktes senare till att bara läsa upp titeln. Först år 1894 kunde man minska uppläsandet till de fall där det var stadgat i lagen eller föreskrevs av bla landshövdingen. Även lokala förordningar innehöll krav på uppläsning som 1904 års brandstadga för Kristinehamn där övningstillfällen kungjordes från predikstolen.

Bränder och brandskydd i Värmlands kyrkor och prästgårdar – utdrag från klubbens förteckningar

1565 nov	Kungen mottog rapporter över fiendens härjningar i Elfdals, Fryksdals, Jösse, Nordmarks och Gillbergs härad. 665 hemman och torp samt prästgårdar blev brända. Det gällde i Gillberga, Holmedal, Blomskog, Arvika, Sunne, Köla och Fryksdalen brändes. En fjärdedel av bebyggelsen i västra Värmland brändes		
1616 sept 14	Brand i Karlstad och staden totalförstördes. Kungsgården, rådhuset, prästens gård och kyrkan brann. Staden fick 2-3 års frist från alla utlagor utom Älvsborgs lösen. I staden fanns ca 200 invånare.	1618	I Stadslagens byggningsbalk fanns förbud för tavernare (vårdshusvärdar) att bränna ljus, sedan ”vård var ringd”. Dvs den klockringning morgon och kväll som var signal att man inte fick lov att göra upp eld.
1630-talet	I slutet av 1630-talet eldhärjades den sista träkyrkan i Sunne.		
1630	Prästgården i Stavnäs, Gillberga, brann ner.		
1643 jul 10	Den första kyrkan i Nyeds socken brann ner. Ny kyrka började byggas omedelbart. Branden orsakades av åska	1665 okt	Kungl. Majt om ”Eder och sabbatsbrott”. Förbudet att släcka eldsvåda genom Trolldom och förbindelse med Satan.
1651, febr 7	Prästgården Åmberg (Brobyprästens gård i Gösta Berlings saga) brann ner		
1651 jan 7	Helgeby (Häljeby) gård (Hedeby i Gösta Berlings saga) brann. Häftig vådeld och prästen förlorade all sin otröskade säd		
1662	Kyrkan i Sillerud eldhärjades. Skedde i samband med svedjande på ett rovland då det kom en orkan som förde elden till kyrkan	1686	Kyrkolagen förbjöd byggande av hus intill kyrka så att den inte ska utsättas för eldsvåda. Där byggnader redan uppförts skall de rivras och flyttas för kyrkans säkerhet.
1694 okt 3	Nattvaktens eldrop och klämtningar i rådhusklockan i Kristinehamn väckte stadsborna. Flera gårdar brann. Kyrkan hotades och däri förvarade avsevärda mängder krut.		

1699 juli 9	Sunne kyrka antändes i samband med åska. Predikstol och altartavla räddades. Många lik som låg i kyrkan förbrändes och en sägen säger att en dyrbar ring som satt på general Jonas Gyllenspetz' finger stals. Denna sägen har Selma Lagerlöf utnyttjat i Löwensköldska ringen		
1702 juni 29	Nedbrann den på 1640-talet uppförda kyrkan i Nyed. Den antändes av åskan. Kyrkoherden ville att ny kyrka skulle byggas av sten. Men så blev det inte efter att signor Schröder hade talat med biskopen.	1702 våren	Upplästes från predikstolen förordningen om skogsbränder – så skedde vid de flesta vårtingen i Fryksdalen härad
1714 aug 11	Kyrkan i Östra Fågelvik drabbades av åska och våldsam brand i de tjärade väggarna. Kyrkböckerna brann upp. Allt som räddades var en psalmbok och en bibel.		
1719 aug 6	Från Klockargården Såghult i Kila. (Säffle) "af den olyckeliga wådeld, som timade uti kläckare gård, blef ock kyrkokladden upbränd, då kläckaren hade tagit honom hem at upskrifva hwad som deruti inskrifwas borde..."		
1719, okt 1	Nedbrann nästan hela Karlstad, domkyrkan, rådhuset, gymnasiet och 170 gårdar.	1730	Ny domkyrka invigs i Karlstad. Den förlades av brandsäkerhetsskäl på Lagberget.
1745	Blixten slog ner i tornet på By kyrka.	1768 sept	Förslag att flytta en förfallen fattigstuga i Bro för vid eldsvåda kunde kyrkan och andra hus hotas.

1758, jan 27	Uti dagningen eller klockan mellan 6 och 7 om morgonen hände den olyckan här i Prästgården (Ekshärad) att elden, igenom tjänstefolkets förvållande och vårdslöshet, kom lös uti fähusbyggningen, så att bägge fähusen och foderhuset, som stod bakom och in till på östra sidan, efter 2 å 3 timmar alldeles nedbrunno; guds nåd och barmhärtighet vare innerligen och evinnerligen prisad, att nordanvädret var halvt lugnt, all boskapen kom undan, och logbyggnaden, som stod mitt emot, blev oskadd och förskonad, annars hade hela gården stått i fara blivit lagd i aska.		
1775 maj 7	Stadsbrand i Filipstad varvid hela södra delen av staden ödelades inkl. kyrka och dess tillhörigheter.		
1779	Brand i Nors prästgård varvid kyrkoarkivet förstördes.	1782 apr 15	Allmänna Brandförsäkringsverket bildades på initiativ av Gustav III. Man tecknade brandförsäkring på fast egendom i städer och på landet. Detta gällde större hus, egendomar, järnbruk, smedjor, sågverk, kyrkor och andra offentliga byggnader.
1781	Östra Ämterviks äldre kyrka av trä brann genom åskeld.	1785	Sockenstämman i Karlskoga ville avskaffa marknaden. Marknadsplatsen var belägen så nära kyrkan att minsta ovarsamhet ansågs kunna orsaka brand. Kyrkobalkarna var av trä och intill dem brukade berusade personer ligga med tända tobakspipor.
		1787	Karlstad stad ägde tre sprutor. Stora sprutan, lilla sprutan och domkyrkosprutan.
1799 juli 27	Värmskogs kyrka brann. Orsaken var gnistor från en hyggesbränning som antände tornet.	1797 nov 19	Prästen i Långserud förmanade sockenborna att ingen hädanefter skulle begära ersättning om han vet sig själv vara vållande.
1801, juni 3	Kyrkan i Norra Råda förstördes av brand efter ett åskväder.		

1801, juni 3	Blixten slog ner i Östmarks kyrkas tornspira. Elden släcktes av sig själv vilket ansågs vara Guds försyn	1804 nov 7	Stadsbrand i Kristinehamn. Halva staden brann. Nattvakten upptäckte branden. Kyrkan var starkt hotad och där förvarades tillfälligt 2 skeppund krut (ca 340 kg och 904 blykulor). Kyrkoherden ordnade med folk som bar ammunitionen utom räckhåll för elden.
1817?	Prästgården vid Noretorp med all kyrkböcker försvann vid branden några år tidigare	1815 aug 3	Kyrkan i Västra Ämtervik brann. Pastor Gyllander hade bevittnat denna brand och när han verkade i Gåsborn oroades han av att kyrkan låg mellan två eldfarliga inrättningar – hyttan och stugorna.
1829, pingst	Manbyggnaden till prästbostället på Noretorp (Sunnemo) brann ner till grunden. En piga hade bränt torrt ris i öppna spisen varvid torvtaket fattade eld.	1816, maj 12	Sockenstämman i Långserud diskuterar om kyrkan ska brandförsäkras
1842, dec	Karlstads invånare väcktes av klämtningar från kyrktornet vid ½ 2 en morgon. En tackjärnslastad och infrusen pråm brann vid norra älvstranden. Den man som vaktade lasten bodde i kajutan och hade somnat från elden. Tornväktaren upptäckte branden. Frivilliga brandcorpsen släckte elden snabbt men mannen fick svåra brandskador.	1822	Bråk om sockenstuga vid Kroppa kyrka. Greve Löwenhielm ville bygga nytt eftersom den gamla ur brandskyddssynpunkt låg för nära kyrkan.
1856 nov	Åskan slog ner i Karlstads Domkyrka. Ingen annan skada än några splittrade takrännor och ett fönster.	1827 juni 27	Ny brandordning och ny byggnadsordning i Karlstad. Båda givna Stockholms slott 27 juni, 1827. Förbud mot brygd och bak när storm råder vilket tillkännagavs genom flaggning från kyrktornet.
1858 maj	Två personer dödades när åskan slog ner i Torsby kyrka under en gudstjänst.	1828 juli	Vid syn på militiebostället Hammar yrkade generalmajor Carl Cederström att den nya huvudbyggnaden skulle läggas 42 alnar närmare Hammarö kyrka. Kyrkfolk protesterade men eftersom avståndet ändå var 85 alnar bedömdes det vara tillräckligt.

1865	Domkyrkan i Karlstad delvis förstörd efter den stora stadsbranden. Där agerade biskop Carl Anton Sundberg kraftfullt varefter man sade att ”biskopen svor och släckte medan landshövdingen grät och bad”	1859 juni	Åskledare uppsatt på domkyrkan i Karlstad. Det gjordes av herr Lignell, kommissarie på en elektriska telegrafstation.
1874 jan	Nedbrann stora byggningen i Rudsberg (Ölme). Där fanns en del kyrksilver från Ölme kyrka vilket förstördes.	1858 sept	Kristinehamns kyrka var snart färdig och har försetts med åskledare av koppar.
1875 juli 17	Brand i Edsvalla observerades av tornväktaren i Domkyrkan (Karlstad). Det gick rykten att järnbruket brann men tidningen kunde bekräfta detta först den 24 juli.	1865, aug	Ingen klockklämtning kan i Karlstad ty kyrktornet har brunnit. Vid brand skulle signal skjutas med salutkanoner.
1879	Brand i Borgviks kyrka pga. blixtnedslag	1867 okt	Kronolänsmannen i Ekshärad krävde att kyrkostallarna skulle flyttas längre bort från kyrkan. Han var rädd att det korta avståndet (100 alnar) till kyrkan kunde hota densamma vid eldsvåda. Ärendet bordlades för undersökning
1881 aug 6	Kroppa kyrka brann pga. blixtnedslag i samband med ett ovanligt häftigt åskväder. Släckning var omöjlig då kyrkan nyligen var tjärstruken. Kyrksilver, altare, arkiv och en hel del annat räddades	1868, nov 23	Eld i boningshus på Herrhagen i Karlstad. Inga signaler från tornet. Det berodde på oklarhet om de som bodde i Tingvallastaden var tvungna att hjälpa till.
1886 febr 21	Sunne kyrka brann. Branden upptäcktes vid ett rökrör från kyrkans järnugn. Arkiv, skrin och andra inventarier kunde räddas innan tornet rasade in.	1882	Telefonledning dras från domkyrkans torn till poliskontoret och vidare till brandchefens bostad
1887	En brand rasade vid Karls-Åby prostgård i Karlskoga. Gården byggdes om efter branden som också förstörde många uthus.	1883	Krav på åskledare i kyrkor kom från försäkringbolagen.
		1886	När bagare Andersson i Karlskoga ville bygga intill kyrkan ansågs bageriet vara en brandrisk. Därför skulle det alltid finnas en fylld vattenkärva vid hans hus
		1889	Kyrkostämman i Karlskoga beslutade att köpa utrustning - en vattentunna på hjul och hinkar

1903 dec 1	Brand i Karlskoga, Ekstrandiska huset vid torget, varvid kyrkan hotades.		
1904 apr 18	Eldsvåda i Eda kyrka. Branden upptäcktes tidigt och kyrkan räddas. Stora sprutan från Charlottenbergs bruk och en spruta från tobaksfabriken kom fram. Orsaken var överhettning i murstocken.	1905	Elitbrandkår organiserades i Sunne och bestod av 15 man med slangkärror. Kyrkan ägde två sprutor – gamla och nya kyrksprutan som fanns i prostgården magasin.
1914 apr	En morgon upptäcktes rök från kyrktaket i Eda. Man skyndade upp i tornet, öppnade luckorna och ringde med klockorna. Stora brandsprutan från Charlottenbergs bruk och mycket folk kom. Man högg hål i yttertaket och angrep branden från utsidan. Efter en dryg timme var elden under kontroll. Den orsakade av överhettning från där man eldat på söndagen.		
1919	Prästgården i Gillberga uppfördes på nytt efter en brand.		
1923 mars 23	Blomskogs kyrka brann. Korskyrkan från mitten av 1600-talet förstördes helt, endast ett par värdefulla gamla tavlor, några böcker och en del papper i sakristan räddades.		
1927 dec 11	Gåsborns kyrka brann. Den brann ner på mindre än två timmar men man hann rädda arkiv och kyrksilver. Ett överhettat kaminrör hade antänt undertaket		
1927 dec 18	Kyrkan i Grums brann. Elden började i sakristian. All släckförsök omöjliggjordes av brist på vatten då vattendraget var bottenfruset. Ett antal värdefulla inventarier kunde räddas.	1928	Första organiserade brandkåren, frivillig, i Årjäng. Innan dess fanns viss utrustning i ett skjul. Larm kom genom bud, blåsning i horn och ringning i kyrkklockor
1929 febr 17	Stora Kils kyrka brann. Elden hade uppstått i ett mellantak vid en rökgång från en kamin. Man fick inrikta sig på att rädda inventarier. Brandkåren Kil och Karlstad kallades. Kyrkan återuppfördes på de gamla murarna och invigdes i november 1932.		

1931 26 apr	Dens stora stall- och ladugårdsbyggnaden vid Lundsholms ålderdomshem i Ölme brann ner. Många djur, däribland ett 60-tal nötkreatur och flera avelshingstar, brann inne. Mordbrand kunde konstateras. Handkraftsprutan som nu står i Ölme kyrkas vapenhus användes då för sista gången.		
1945, juli	Kyrkan i Gåsborn antändes av blixten och brann ner.		
1946	Ransätters kyrka brann.		
1952	Prästgården i Vångstorp (Skattkärr) förstördes av brand. Ett brandsäkert arkiv räddade viktiga handlingar.		
1959, aug	Övre Ullerud kyrka hotades av en brand strax före högmässan. Branden startade i pannrummet under predikstolen. Rådigt ingripande räddade kyrkan.	1962	Brandsyn i Karlskoga kyrka och brandchefen berömde det automatiskt brandlarmet.
1960, jun	Öjenäs gamla prästgård (Fors Haga) brann pga. blixtnedslag		
1968, feb 19	Norra Finnskoga kyrka brann ner. Det orsakades av en målare som brände bort färg i taket med en gasolbrännare.	1964	Rekommendationer om brandskydd i kyrkor, Statens Brandinspektion 1964:9
1972, jun 29	Brunskogs kyrka brann pga. blixten. Åskledaren avgrävd		
1979	Eda kyrka brann. Branden startade i pannrummet och bland annat så blev sakristian utbränd.		
1983, okt 24	Östervallskogs kyrka i Årjäng brann. Branden startade vid 3-tiden på natten. Allt förstördes. Ingen naturlig orsak hittades		

1983, dec 6	Ransäters kyrka brann. Antändes när vindsisolering i form av spån antändes i samband med renovering. Endast kyrksilvret kunde räddas tack vare att en församlingsbo kunde visa var kassaskåpet var och brandmännen kunde hålla området kallt.		
1984, dec 20	Munkfors kyrka brann. Ett värmeelement under en kyrkbänk hade lossnat.		
2001, nov 12	Södra Råda gamla medeltida kyrka brann ner. Kyrkan uppfördes på platsen för en äldre kyrka i början av 1300-talet. Hösten 2003 erkände en psykiskt sjuk man att han hade anlagt branden.	2008	Hammarö kyrka utrustades med nytt sprinklersystem av högttryckstyp.
2008 januari	Under natten totalförstördes gamla prästgården i Sunne, författaren Göran Tunströms barndomshem, av en brand som startade i en tv-apparat.	2017 dec 25	Anlagd brand i Glava kyrka (Arvika). Mycket omfattande sotskador bla på 1100 orgelpipor. Räddningstjänsten i Glava fick mycket beröm för att de räddade kyrkan

Sammanställt av Björn Albinson november 2019